

-: રૂપરેખા :-

- 15.0 ઉદ્દેશો
- 15.1 પ્રસ્તાવના / વેપારનો અર્થ
- 15.2 વેપારતુલાનો અર્થ અને તેના ખ્યાલો
- 15.3 લેણ-દેણની તુલાનો અર્થ અને તેના ખ્યાલો
- 15.4 વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલા વચ્ચે તફાવત
- 15.5 લેણ-દેણની તુલાનું વર્ગીકરણ અને તેની હિસાબી પદ્ધતિ
- ❖ ચાલુ ખાતું
  - ❖ મૂડી ખાતું
  - ❖ અનામત ખાતું
- 15.6 ભારતીય અર્થતંત્રની લેણદેણની તુલાનું સરવૈયું
- 15.7 લેણ-દેણની તુલાનું કાલ્પનિક સરવૈયું
- 15.8 સારાંશ
- 15.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 15.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- ⇒ ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી
  - ⇒ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો

15.0 ઉદ્દેશો :

આ એકમના અભ્યાસ પછી નીચેની બાબતોમાં તમારી ક્ષમતા કેળવાશે-

- આંતરિક વેપાર અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર વચ્ચેનો તફાવત ખબર પડશે.
- આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર સાથે સંકળાયેલા કેટલાક અર્થશાસ્ત્ર સંબંધિત શબ્દોનો ખ્યાલ મળશે.
- દેશની વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલા વચ્ચેનો તફાવત જાણવા મળશે.
- દેશના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો હિસાબ કેવી રીતે રખાય છે, તે જાણવા મળે છે.
- દેશ અન્ય દેશ સાથે કેવી રીતે વ્યાપાર કરે છે, તેનાથી દેશને શું લાભ અને ગેરલાભ થાય છે, તે જાણવા મળે છે.
- આયાત-નિકાસની દેશ પર પડતી અસરો જાણી શકાય છે.

15.1 પ્રસ્તાવના / વેપારનો અર્થ :

દરેક દેશની પોતાની એક ભૌગોલિક હદ નિર્ધારિત હોય જ છે અને દરેક દેશ પોતાના

દેશની હદની અંદર અને હદની બહાર વેપાર કરતો હોય છે. સામાન્ય રીતે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓના વિનિમયને વ્યાપાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ ચીજ વસ્તુઓ અને સેવાઓના વિનિમય એટલે વ્યાપારના પ્રદેશને ધ્યાનમાં રાખીને જુદા જુદા પ્રકાર પાડવામાં આવે છે. જેમ કે સ્થાનિક, પ્રાદેશિક, રાષ્ટ્રીય (આંતરિક-એક જ દેશની સરહદની અંદર થતો વેપાર) અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર (એક દેશનો બીજા દેશ સાથે થતો વેપાર) દરેક દેશની પોતાની એક ભૌગોલિક હદ નિર્ધારિત હોય જ છે. દેશના અર્થતંત્રના વિકાસ માટે જેમ આંતરિક વેપાર મહત્વનો છે તેવી જ રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર પણ એટલો જ મહત્વનો છે. સામાન્ય રીતે કોઈ એક દેશ બીજા દેશ સાથે વેપાર કરતો હોય છે ત્યારે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની આપલે થતી હોય છે, જેને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારના સંદર્ભમાં આયાત-નિકાસ કહેવામાં આવે છે. જો એક દેશ બીજા દેશ પાસેથી વસ્તુઓ અને સેવાઓની ખરીદી કરે તેને ખરીદનાર દેશ માટે આયાત કહેવામાં આવે છે જ્યારે કોઈ એક દેશ બીજા દેશમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓનું વેચાણ કરે છે તેને વેચનાર દેશ માટે નિકાસ કહેવામાં આવે છે. આ આયાત અને નિકાસના હિસાબની ગણતરીને લેણ-દેણની તુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલાનો ખ્યાલ ખૂબ જ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. લેણ-દેણની તુલા આપેલા સમયગાળા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય લેવડદેવડનો હિસાબ દર્શાવે છે. જે એક વર્ષના સમયગાળાના સંદર્ભમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. જોકે, અમેરિકા અને બીજા કેટલાક અન્ય દેશો આ હિસાબ ત્રણ-ત્રણ માસ માટે પણ રાખતા હોય છે. ભારતમાં પણ મધ્યસ્થ બેન્ક દ્વારા દર ત્રણ માસ માટે વિદેશ વેપારની ગણતરી કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે લેણ-દેણની તુલા એ દેશની આંતરરાષ્ટ્રીય આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આપે છે અને તેના દ્વારા દેશની નાણાકીય નીતિ, રાજકોષીય નીતિ અને વ્યાપાર નીતિ ઘડવામાં મદદ મળે છે.

15.2 વેપારતુલાનો અર્થ અને તેના ખ્યાલો :

વેપારતુલા એ લેણદેણની તુલાનો એક ભાગ છે. કોઈ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન કોઈ દેશની ભૌતિક વસ્તુઓ જેવી કે અનાજ, કપડાં, યંત્રો વગેરેનું આયાત મૂલ્ય અને નિકાસ મૂલ્ય દર્શાવતું સરવૈયું એટલે વેપારતુલા. જેમાં માત્ર દૃશ્ય (ભૌતિક) વસ્તુઓની આયાત-નિકાસનો હિસાબ કરવામાં આવે છે. અમુક ચોક્કસ સમય દરમિયાન કોઈ દેશની દૃશ્ય ભૌતિક વસ્તુઓની આયાતો અને નિકાસોના સરવૈયાને વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે. વેપારતુલાનો ખ્યાલ સંકુચિત છે અને તેના દ્વારા આર્થિક સ્થિતિનો ચોક્કસ ખ્યાલ આવી શકતો નથી. વેપારતુલા હિસાબની દૃષ્ટિએ સમતોલ, પુરાંતવાળી કે ખાધવાળી હોઈ શકે છે.

➤ સમતોલ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુનું મૂલ્ય અને નિકાસ વસ્તુનું મૂલ્ય બંને સરખાં હોય તો તેને સમતોલ વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે.

➤ પ્રતિકૂળ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુનું મૂલ્ય નિકાસ વસ્તુના મૂલ્ય કરતાં વધારે હોય ત્યારે તેને પ્રતિકૂળ વેપારતુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેને ખાધવાળી વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે.

➤ અનુકૂળ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુના મૂલ્ય કરતાં નિકાસ વસ્તુનું મૂલ્ય વધારે હોય તો તેને અનુકૂળ વેપારતુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેના સાનુકૂળ વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે. જેને અન્ય શબ્દોમાં પુરાંતવાળી વેપારતુલા પણ કહેવામાં આવે છે.

15.3 લેણ-દેણની તુલાનો અર્થ અને તેના ખ્યાલો :

લેણદેણની તુલા એ કોઈ દેશની આંતરરાષ્ટ્રીય આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવાની પારાશીશી છે. લેણદેણની તુલામાં કોઈ એક દેશે વિશ્વના અન્ય દેશો સાથે જે કંઈ પણ આર્થિક લેવડ-દેવડ કરી હોય તેની તમામ વિગતોનો સમાવેશ અને હિસાબ કરવામાં આવે છે. વેપારતુલામાં માત્ર દૃશ્ય વસ્તુઓનો જ હિસાબ થતા હતો, જ્યારે લેણદેણની તુલામાં ભૌતિક અને અભૌતિક તમામ વસ્તુઓ અને સેવાઓની સાથે સાથે વીમો, બેન્કને લગતી સેવાઓ, જહાજ, મૂડીની હેરફેર વગેરે જેવી અભૌતિક સેવાઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આમ, લેણદેણની તુલામાં એક દેશના વિશ્વના અન્ય દેશો સાથેના નાણાકીય અને વાસ્તવિક સોદાઓનો વ્યવસ્થિત રીતે વર્ગીકરણ કરીને હિસાબ કરવામાં આવે છે.

પ્રો. કિંગ્લબર્જરના મત મુજબ ‘કોઈ એક દેશના નિશ્ચિત ગાળાના બધા જ પ્રકારના આંતરરાષ્ટ્રી આર્થિક વિનિમયની યાદી એટલે લેણદેણની તુલા’

પ્રો. એલ્સવર્થના મત મુજબ ‘કોઈ એક અર્થતંત્રના બધા જ પ્રકારના વિદેશી વિનિમયોને સાદા અર્થમાં લેણદેણની તુલા કહેવામાં આવે છે.’

‘કોઈ એક નિશ્ચિત સમયના ગાળા દરમિયાન દેશે વિશ્વના દેશો સાથે જે કંઈ પણ આર્થિક લેવડ-દેવડ કરી હોય તેના હિસાબી સરવૈયાને લેણદેણની તુલા કહેવામાં આવે છે.’

આમ, વર્ષ દરમિયાન દેશની ભૌતિક (દૃશ્ય) અને અભૌતિક (અદૃશ્ય) આયાત-નિકાસના મૂલ્ય દર્શાવતા હિસાબી સરવૈયાને લેણદેણની તુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વેપારતુલાની સરખામણીમાં લેણદેણની તુલાનો ખ્યાલ વિસ્તૃત છે, કારણ કે લેણદેણની તુલામાં વેપારતુલાનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે વેપારતુલામાં લેણદેણની તુલાનો સમાવેશ થતો નથી. લેણદેણની તુલામાં તમામ પ્રકારની આયાત-નિકાસનો સમાવેશ થતો હોવાથી તે દેશની આર્થિક સ્થિતિનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરે છે. લેણદેણની તુલાને જમા અને ઉધાર એમ બે બાજુઓ હોય છે. જેમાં દેશ દ્વારા જે નિકાસ કરવામાં આવે છે અને નિકાસ દ્વારા જે આવક મેળવવામાં આવે છે તેને જમા બાજુ (આવક બાજુ) દર્શાવવામાં આવે છે, જ્યારે દેશ અન્ય દેશ પાસેથી કોઈ વસ્તુ સેવાની આયાત કરનાર દેશ માટે તે પર્ય બનતા તેને ઉધાર બાજુ (જાવક બાજુ)એ દર્શાવવામાં આવે છે.

15.4 વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલા વચ્ચે તફાવત :

ક્રમ	વેપારતુલા	લેણદેણની તુલા
1	કોઈ એક દેશના વર્ષ દરમિયાન દૃશ્ય વસ્તુઓની આયાત અને નિકાસના હિસાબ દર્શાવતું સરવૈયું	કોઈ એક દેશના વર્ષ દરમિયાન દૃશ્ય અને અદૃશ્ય વસ્તુઓની આયાત અને નિકાસના હિસાબ દર્શાવતું સરવૈયું
2	આ ખ્યાલ સંકુચિત છે.	આ ખ્યાલ વિસ્તૃત છે.
3	વેપાર તુલામાં લેણદેણની તુલાનો સમાવેશ થતો નથી.	લેણદેણની તુલામાં વેપાર તુલાનો સમાવેશ થાય છે.
4	વેપાર તુલાના ખ્યાલથી દેશની સાચી આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવતો નથી.	લેણદેણની તુલાના ખ્યાલથી દેશની સાચી આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે.
5	વેપાર તુલા હિસાબી દૃષ્ટિએ સમતોલ, પુરાંતવાળી કે ખાધવાળી હોઈ શકે છે.	લેણદેણની તુલા એ પાકું સરવૈયું હોવાથી તે હિસાબની દૃષ્ટિએ હંમેશાં સમતુલામાં હોય છે.
6	વેપારતુલા લાંબા ગાળા સુધી પ્રતિકૂળ હોય તો પણ ચિંતાનો વિષય નથી	લેણદેણની તુલા લાંબા ગાળા સુધી પ્રતિકૂળ હોય તો તે ચિંતાનો વિષય બની રહે છે.

15.5 લેણદેણની તુલાનું વર્ગીકરણ અને તેની હિસાબી પદ્ધતિ :

સામાન્ય રીતે લેણદેણની તુલાને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે અને દરેક વિભાગને બે ભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. જેમાં એક જમા બાજુ અને બીજી ઉધાર બાજુ હોય છે. ચાલુ ખાતું, મૂડી ખાતું, અનામત ખાતું

❖ ચાલુ ખાતું :-

જે વ્યવહારો દેશની રાષ્ટ્રીય આવકનો ઉપયોગ કરે અથવા રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો કરે તેનો સમાવેશ આ ખાતામાં કરવામાં આવે છે. જેમાં દૃશ્ય અને અદૃશ્ય આયાત અને નિકાસનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે એટલે કે આ ચાલુ ખાતામાં વેપારતુલાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આમ, ચાલુ ખાતું એ વેપારતુલાનો એક ભાગ જ છે. આ ઉપરાંત દેશની સરકારે અન્ય દેશની સરકારને આપેલ ભેટ, દાન વગેરેનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

ચાલુ ખાતું

ક્રમ	આવક (જમા બાજુ)	જાવક (ઉધાર બાજુ)
1	દૃશ્ય વસ્તુઓની નિકાસ	દૃશ્ય વસ્તુઓની આયાત
2	અદૃશ્ય બાબતોની નિકાસ	અદૃશ્ય બાબતોની આયાત
3	બેન્કિંગ, વીમા, વ્યાપારિક સેવા, ટેકનીકલ સહાય વગેરે દ્વારા પ્રાપ્ત થતી આવક	બેન્કિંગ, વીમા, વ્યાપારિક સેવા, ટેકનીકલ સહાય વગેરે માટે ચૂકવવો પડતો ખર્ચ
4	અન્ય દેશના લોકો દ્વારા આપણા દેશમાં કરેલ ખર્ચ જે આપણા દેશ માટેની આવક બને છે.	અન્ય દેશમાં આપણા દેશના લોકો દ્વારા કરેલ ખર્ચ જે આપણા દેશ માટે જાવક બને છે.
5	વિદેશમાંથી આપણા દેશને મળતી ભેટ, દાન, લોન વગેરે	આપણા દેશ દ્વારા વિદેશને આપવામાં આવતી ભેટ, દાન, લોન વગેરે
6	સોનાની નિકાસ	સોનાની આયાત
7	ટૂંકા ગાળા માટે વિદેશમાં કરેલ મૂડીરોકાણ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી આવક	ટૂંકા ગાળા માટે વિદેશ દ્વારા આપણા દેશમાં કરેલ મૂડી રોકાણ પર આપવું પડતું વળતર

❖ મૂડી ખાતું :-

આ ખાતામાં દેશના લાંબા અને ટૂંકા સમયના ગાળાના મૂડીને લગતા વ્યવહારોનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં કોઈ એક દેશ દ્વારા અન્ય દેશમાં કરેલ મૂડીરોકાણ તથા શેર, ડિબેન્ચર તથા જમીનગીરીઓમાં કરેલ મૂડીરોકાણનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આમ, મૂડી ખાતું દેશના લાંબા ગાળાના ધિરાણની કે મૂડીની હેરફેર દર્શાવે છે, જેની ઉધાર અને જમા એમ બે બાજુ હોય છે.

મૂડી ખાતું

ક્રમ	આવક (જમા બાજુ)	જાવક (ઉધાર બાજુ)
1	આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવતા લાંબાગાળાના મૂડીરોકાણોની રકમ	આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવતા લાંબાગાળાની લોનોની ચૂકવણી
2	વિદેશી સરકારો દ્વારા લોનો અને ગ્રાન્ટોના સ્વરૂપમાં આવેલ ધિરાણોની આવકો.	વિદેશી સરકારો દ્વારા લોનો અને ગ્રાન્ટોના સ્વરૂપમાં આવેલ ધિરાણો પર સરકારને પાછી આપવી પડતી લોનોની ચૂકવણી
3	ખાનગી અને આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતાં ટૂંકા ગાળાના ધિરાણોના રૂપમાં પ્રાપ્ત થતી આવકો	ખાનગી અને આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતાં ટૂંકા ગાળાના ધિરાણોના રૂપમાં ચૂકવવી પડતી રકમ

❖ અનામત ખાતું :-

આ ખાતામાં વિદેશી હૂંડિયામણ અને દેશ દ્વારા કરવામાં આવતા સોનાના ખરીદ-વેચાણ દ્વારા થતી આવક-જાવકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

અનામત ખાતું

ક્રમ	આવક (જમા બાજુ)	જાવક (ઉધાર બાજુ)
1	વિદેશી હૂંડિયામણની આવકો	વિદેશી હૂંડિયામણની ચૂકવણી
2	સોનાના વેચાણથી થતી આવક	સોનાની ખરીદી પર થતો ખર્ચ

❖ હિસાબી પદ્ધતિ :-

લેણદેણની તુલા એક હિસાબી પદ્ધતિ હોવાથી તેને દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિ પ્રમાણે લખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ મુજબ પ્રત્યેક વ્યવહારની આવક અને જાવક બંને બાજુ બેવડી નોંધણી કરવામાં આવે છે. તેથી આ પદ્ધતિ પ્રમાણે આવક અને જાવક બંને પાસાં સરખાં જ હોય છે. આમ, સમગ્ર લેણદેણની તુલાનો વિચાર કરતાં હિસાબી દૃષ્ટીએ તે હંમેશાં સમતોલ હોય છે. પરંતુ લેણદેણની તુલા સમતોલ કે અસમતોલ હોઈ શકે છે.

15.6 ભારતીય અર્થતંત્રની લેણદેણની તુલાનું સરવૈયું :

વિગત	વર્ષ				
	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18
* ચાલુ ખાતું					
1. દૃશ્ય વસ્તુઓ	-147.6	-144.2	-130.1	-112.4	-160.0
2. અદૃશ્ય વસ્તુઓ (અ+બ+ક)	115.2	116.2	107.9	97.1	113.3
અ. સેવા	73.0	75.7	69.7	67.5	77.6
સોફ્ટવેર સેવા	67.0	70.4	71.5	70.1	72.2
બ. વાહનવ્યવહાર	65.3	65.6	62.2	56.0	62.4
ક. આવક	-23.0	-25.0	-24.4	-26.3	-28.7
ચાલુ ખાતાનો કુલ સરવાળો	-32.4	-27.9	-22.2	-15.3	-48.7
* મૂડી ખાતું					
1. વિદેશી મૂડીરોકાણ (અ+બ)	26.4	73.6	31.9	43.2	52.4
અ. પ્રત્યક્ષ વિદેશી મૂડીરોકાણ	21.6	32.6	36.0	35.6	30.3
બ. શેર અને ડિબેન્ચરમાં મૂડીરોકાણ	4.8	40.9	-4.1	7.6	22.1
2. લોન (અ+બ+ક)	7.8	3.4	-4.6	2.4	16.7
અ. બાહ્ય સ્ત્રોત	1.0	1.6	1.5	2.0	2.9
બ. ધંધાકીય દેવું (ટૂંકો & લાંબો ગાળો)	11.8	2.7	-4.5	-6.1	-0.2
ક. ટૂંકા ગાળા	-5.0	-0.9	-1.6	6.5	13.9
* બેંક મૂડી (અ+બ)	25.4	11.6	10.6	-16.6	16.2
* કુલ	15.5	61.4	17.9	21.6	43.6

સ્ત્રોત : રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા.

15.7 લેણદેણની તુલાનું કાલ્પનિક સરવૈયું :

ચાલુ ખાતું				
જમા બાજુ (નિકાસ) આવક	₹ કરોડમાં	ઉધાર બાજુ (આયાત) જાવક	₹ કરોડમાં	તુલા
વસ્તુઓની નિકાસો	0	વસ્તુઓની આયાત	0	
વેપાર તુલા				0
સેવાઓની નિકાસ	0	સેવાઓની આયાત	0	
મૂડી આવક	0	મૂડી-ચૂકવણી	0	
એક તરફી આવક	0	એક તરફી ચૂકવણી	0	
પેટા સરવાળો (ચાલુ ખાતું)	0		0	
ચાલુ ખાતાની તુલા = (જમા ખાતાનો પેટા સરવાળો - ઉધાર ખાતાનો પેટા સરવાળો)				0
મૂડી ખાતું				
લાંબા ગાળાનું ઋણ	0	લાંબા ગાળાનું ઋણ	0	
ટૂંકા ગાળાનું ઋણ	0	ટૂંકા ગાળાનું ઋણ	0	
સોનાનું વેચાણ	0	સોનાની ખરીદી	0	
પેટા સરવાળો (મૂડી ખાતું)	0		0	
મૂડી ખાતાની તુલા = (મૂડી ખાતાની જમા બાજુનો સરવાળો - મૂડી ખાતાની ઉધાર ખાતાનો પેટા સરવાળો)				0
કુલ જમા	0	કુલ ઉધાર	0	
લેણદેણની તુલા				

15.8 સારાંશ :

આ એકમ દ્વારા આપણે ભારતના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર વિશે જાણકારી મેળવી. આ ઉપરાંત ભારત દેશ પોતાના આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનો હિસાબ કેવી રીતે રાખે છે, તે પણ જાણવા મળે છે. આ ઉપરાંત વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલાનો અર્થ તથા વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલા વચ્ચેનો તફાવત જોઈ શકીએ છીએ. લેણદેણની તુલા વિવિધ ખાતાઓમાં કેવા પ્રકારની હિસાબની નોંધ કરવામાં આવે છે, તે પણ જાણવા મળે છે.

15.9 'તમારી પ્રગતિ ચકાસો' :

- ❖ નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.
- (1) આંતરિક વેપાર એટલે શું?

---

(2) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર એટલે શું?

---

(3) વેપારતુલા એટલે શું?

---

(4) લેણદેણની તુલાનો અર્થ આપો.

---

(5) સમતોલ વેપારતુલાની વ્યાખ્યાઓ આપો.

---

(6) પ્રતિકૂળ વેપારતુલા એટલે શું?

---

(7) અનુકૂળ વેપારતુલાની વ્યાખ્યાઓ આપો.

---

(8) લેણદેણની તુલામાં કેટલાં ખાતાં હોય છે?

---

(9) અનામત ખાતામાં ક્યા હિસાબોની ગણતરી થાય છે?

---

(10) વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલાના કોઈ પણ બે તફાવત લખો.

(ક) નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નો :

પ્રશ્ન-1 વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલાનો અર્થ આપી વેપારતુલા અને લેણદેણની તુલા વચ્ચેનો તફાવત વિસ્તૃત રીતે વર્ણવો.

પ્રશ્ન-2 લેણદેણની તુલા એટલે શું ? લેણદેણની તુલાના પ્રકારો વિગતે સમજાવો.

પ્રશ્ન-3 લેણદેણની તુલાનાં વિવિધ ખાતાંઓમાં કઈ કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે, તેનું વિગતે વર્ણન કરો.

પ્રશ્ન-4 વર્તમાન ભારતનું વિદેશ વેપારના હિસાબનું સરવૈયું.

(ખ) ટૂંકનોંધ :

(1) વેપારતુલાનો અર્થ અને તેના જુદા જુદા ખ્યાલો સમજાવો.

(2) લેણદેણની તુલાનો અર્થ અને તેના જુદા જુદા ખ્યાલો સમજાવો.

(3) લેણદેણની તુલાનું અનામત ખાતું વર્ણવો.

(4) લેણદેણની તુલાનું મૂડી ખાતું સમજાવો.

(5) લેણદેણની તુલાના ચાલુ ખાતા પર ટૂંકનોંધ લખો.

(6) આંતરિક વ્યાપાર એટલે શું ? તેના પ્રકાર ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

(7) આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનો તફાવત વર્ણવો.

(ગ) નીચેનાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં જણાવો :

(1) એક જ દેશની સરહદની અંદર થતાં વેપારને આંતરિક વેપાર કહેવામાં આવે છે.

(2) એક દેશનો બીજા દેશ સાથે થતો વેપાર એ વિદેશ વેપાર કહેવાય છે.

(3) વિદેશ વેપારને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

(4) દેશ બીજા દેશ પાસેથી જે વસ્તુઓની ખરીદી કરે તેને નિકાસ કહેવામાં આવે છે.

(6) દેશ બીજા દેશને જે વસ્તુઓનું વેચાણ કરે તેને નિકાસ કહેવામાં આવે છે.

(7) જો દેશ વધારે આયાત કરે તો તેને વધારે વિદેશી ચલણ પ્રાપ્ત થાય છે.

- (8) આયાત મૂલ્ય કરતાં નિકાસ મૂલ્ય વધારો હોય તો તે પુરાંતયુક્ત લેણદેણની તુલા કહેવાય છે.
- (9) આયાત મૂલ્ય કરતાં નિકાસ મૂલ્ય ઓછું હોય તો પ્રતિકૂળ લેણદેણની તુલા કહેવાય.
- (10) આયાત મૂલ્ય અને નિકાસ મૂલ્ય એકસમાન હોય તેને સમતોલ લેણદેણની તુલા કહેવામાં આવે છે.
- (11) લેણદેણની તુલામાં માત્ર દૃશ્ય વસ્તુઓના આયાત-નિકાસની ગણતરી કરવામાં આવે છે.
- (12) વેપારતુલામાં દૃશ્ય અને અદૃશ્ય વસ્તુઓના આયાત-નિકાસની ગણતરી કરવામાં આવે છે.
- (13) લેણદેણની તુલાના માત્ર બે જ ખાતાં જોવા મળે છે.
- (14) લેણદેણની તુલામાં દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિ પ્રમાણે હિસાબ કરવામાં આવે છે.
- (15) લેણદેણની તુલામાં વેપારતુલાનો સમાવેશ થાય છે.

15.9 ચાવીરૂપ શબ્દો :

➤ આંતરિક વેપાર :-

એક જ દેશની સરહદની અંદર થતો વેપાર એટલે આંતરિક વેપાર. જેમાં એક જ દેશના બે શહેરો વચ્ચે થતો વેપાર, એક જ પ્રદેશના બે ગામડા વચ્ચે થતો વેપાર, બે અલગ અલગ રાજ્ય વચ્ચે થતો વેપાર. દા.ત. ગુજરાત રાજ્યના મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વચ્ચે થતો વેપાર.

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર :-

એક દેશનો બીજા દેશ સાથે થતો વેપાર. સામાન્ય રીતે કોઈ એક દેશ બીજા દેશ સાથે વેપાર કરતો હોય છે ત્યારે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની આપલે થતી હોય છે, જેને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારના સંદર્ભમાં આયાત-નિકાસ કહેવામાં આવે છે.

➤ વેપારતુલા :-

વેપારતુલા એ લેણદેણની તુલાનો એક ભાગ છે. કોઈ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન કોઈ દેશની ભૌતિક વસ્તુઓ જેવી કે, અનાજ, કપડાં, યંત્રો વગેરેનું આયાત મૂલ્ય અને નિકાસ મૂલ્ય દર્શાવતું સરવૈયું એટલે વેપારતુલા.

➤ લેણદેણની તુલા :-

‘કોઈ એક નિશ્ચિત સમય ગાળા દરમિયાન દેશે વિશ્વના દેશો સાથે જે કંઈ પણ આર્થિક લેવડ-દેવડ કરી હોય તેના હિસાબો સરવૈયાને લેણદેણની તુલા કહેવામાં આવે છે. આમ, વર્ષ દરમિયાન દેશની ભૌતિક (દૃશ્ય) અને અભૌતિક (અદૃશ્ય) આયાત-નિકાસના મૂલ્ય દર્શાવતા હિસાબી સરવૈયાને લેણદેણની તુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

➤ અનુકૂળ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુના મૂલ્ય કરતાં નિકાસ વસ્તુના મૂલ્ય વધારે હોય તો તેને અનુકૂળ વેપારતુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેને સાનુકૂળ વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે જેને અન્ય ભાષામાં પુરાંતવાળી વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે.

➤ પ્રતિકૂળ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુના મૂલ્ય નિકાસ વસ્તુના મૂલ્ય કરતાં વધારે હોય ત્યારે તેને પ્રતિકૂળ વેપારતુલા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેને ખાધવાળી વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે.

➤ સમતોલ વેપારતુલા :-

જ્યારે આયાત વસ્તુનું મૂલ્ય અને નિકાસ વસ્તુનું મૂલ્ય બંને સરખાં હોય તો તેને સમતોલ વેપારતુલા કહેવામાં આવે છે.

⇒ ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી :

(1) પ્રા. લાકડાવાલા ડી.ટી. અને પ્રા. શાહ રમેશ બી. (2000) 'આંતરરાષ્ટ્રીય અર્થશાસ્ત્ર' - યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

(2) www.rbi.org (રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા)

⇒ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબ :

➤ હેતુલક્ષી પ્રશ્નો (ખરા-ખોટાના જવાબો)

(1) ખરું	(2) ખરું	(3) ખરું	(4) ખોટું	(5) ખોટું
(6) ખોટું	(7) ખોટું	(8) ખરું	(9) ખરું	(10) ખરું
(11) ખોટું	(12) ખોટું	(13) ખોટું	(14) ખરું	(15) ખરું

*** **